

MAKALE

Tacü'd-Devle Tutuş'un Nusaybin Kuşatması (1093) ve Saltanat Mücadelesine Etkisi

Ahmet KÜTÜK¹

Özet

Mezopotamya'daki birçok şehir tarihsel süreçte defalarca kuşatılmıştır. Bu bölgedeki şehirler içerisinde ayrı bir yere sahip olan Nusaybin, İslam fetihlerine kadar Roma-İran sınır hattını şekillendiren kritik bir pozisyonda bulunması sebebiyle bu tür kuşatmaları birçok kez yaşamış bir şehirdir. Özellikle muhteris Sasanî kralı II. Şapur [309-379]'un üç zorlu kuşatması bu şehrin tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Nusaybin, her ne kadar İslam hâkimiyeti sonrası sınırların ortadan kalkmasıyla stratejik önemini kaybetmişse de bölgede süregelen siyasi çekişmeler bağlamında birçok zorlu kuşatmaya maruz kalmıştır. Bunlar arasında en şiddetli olanı h. 486/m. 1093 yılında Suriye Selçuklu meliki Tacü'd-devle Tutuş eliyle gerçekleştirilmiştir. Şehir halkının direnmesi sebebiyle kılıç zoruyla ele geçirilen şehirde ağır bir yağma icra edildiği için bu kuşatma, dönemin Müslüman yazarlarının zihninde acı izler bırakmış ve esfle anılmıştır. Bu makalede, Tutuş tarafından gerçekleştirilen bu sıra dışı kuşatmanın detayları kaynaklar ışığında ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nusaybin, Tacü'd-devle Tutuş, Selçuklular, Berkyaruk.

The Siege of Nisibis of Tajuddawla Tutush (1093) and the Effect on his Struggle of the Sultanate

Abstract

A lot of cities in Mesopotamia have been surrounded for many times in the historical process. Nisibis, a city that draws the Roman-Iranian border line, which has a separate place among the cities in this region, has experienced the most difficult siege. Especially Shapur II [309-379] the king of the Sasanids, three tough sieges of has a separate importance in the history of this city. Although Nisibis lost his strategic position after the Islamic domination of the borders, in the context of ongoing political contests in the region this city was subjected to many difficult sieges during this period. Among these, the most violent one was realized in 1093 by Tajuddawla Tutush the Saldjuqid prince. This siege, which Tutus seized forcibly due to the resistance of the people, left traces of pain in the minds of Muslim writers of the period and was sadly remembered. In this article the details of this extraordinary siege of Nisibis will be tried to be revealed in the light of resources.

Keywords: Nisibis, Tajuddawla Tutush, Saldjuqids, Barkyarukh.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih, ahmetkutuk63@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0092-5447

Received: 28.08.2018, Accepted: 8.11.2018

GİRİŞ

Selçuklu sultanı Melik-şah'ın h. 485/m. 1092 yılında gerçekleşen ölümü² sonrasında oğulları ve kardeşleri arasında başlayan saltanat mücadelesi, kısa sürede Çin sınırından Akdeniz kıyılarına kadar geniş sınırlara ulaşmış bulunan Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflamasında derin bir tesir icra etmiştir. Sultan Melik-şah'ın ölümünden sonra geride bıraktığı bu cazip miras, tahtın meşru varisleri ve dönemin muhteris komutanları arasında uzun yıllar sürecek bir çekişmeye sebep olmuştur. Melik-şah'ın oğulları dışında Suriye bölgesini yönetmekle görevlendirdiği cesur, fakat politik zekâdan yoksun kardeşi Tacü'd-devle Tutuş³ büyük sultanın ölümünü duyunca saltanatın meşru varisi olduğu iddiasıyla bu mücadeleye dâhil olmuştur (İbnu'l Esir, X, 1987: 188-189; Bondarî, 1999: 85-86; Ravendî, I, 1999: 138-139; Hüseyinî, 1999: 52-53; Reşidüddin, 2011: 140-142; Zehebî, XXXIII, 1998: 29; Ahmed b. Mahmud, II, 31-32; Müneccimbaşı I, 2000: 217-220; Turan, 1969: 176-177; Sevim, 1989: 68-69; Özgüdenli, I, 2018: 197-198).

Bazı kaynaklara nazaran (Bkz. Ravendî, I, 1999: 136) Melik-şah meşru veliaht olarak en büyük oğlu Berkyaruk'u tayin etmişti. Dahası, Berkyaruk açıkça Nizamü'l-mülk'ün oğulları ve gulamları tarafından desteklenmekteydi (İbnu'l Esir, X, 1987: 185, 190; Hamdullah Müstevfi, 2015: 51). Tutuş ise kendi sultanlığı önündeki bu büyük engeli saf dışı bırakmak için vakit kaybetmeden Selçuklu payitahtına doğru harekete geçmek istiyordu. Fakat öncelikle önemli birtakım hazırlıklara girişmesi ve destek toplaması gerekmektedir. Bu çerçevede Dımaşk [Şam] şehrinde gerekli düzeyde asker ve teçhizat topladıktan sonra Melik-şah'ın bölgedeki emirleri Haleb valisi Kasımü'd-devle Aksungur, Antakya hâkimi Yağısıyan ile Urfa ve Harran hâkimi Bozan'ın itaatlerini aldı. Kuzey Mezopotamya şehirleri bu dönemde İran, Irak ve Suriye bölgeleri arasındaki bağlantıyı sağlamak yönünden stratejik bir önemi haizdi. Ayrıca burada

hâkim olan [Ukaylî, Hamdanî, Mervanî, Mirdasî, Şeddadî] gibi yerel hanedanlıkların itaatinin Selçukluların bölge hâkimiyeti açısından nasıl bir önem arz ettiği Alp Arslan ve Melik-şah dönemlerinde tecrübe edilmişti. Bu sebeple Berkyaruk'a karşı sefere çıkmadan önce gerisini sağlama almak için Kuzey Mezopotamya'da yolu üzerindeki kritik şehirleri kendisine bağlamak isteyen Tutuş, Rakka, Habur, Rahbe, Musul, Amid, Nusaybin ve Meyyafarikin gibi önemli şehirler üzerine harekete geçmişti. (İbnu'l Ezrak, I, 1990: 207-209; Urfalı Mateos, 1987: 180-181; Zehebî, XXXIII, 1998: 29; İbnu'l Adim, 2014: 67; Ahmed b. Mahmud, II, 1977: 32; Ebu'l Fida, II, ts: 203; Abu'l Farac I, 1999: 334-335; İbnu'l Esir, X, 1987: 188-189; Müneccimbaşı, I, 2000: 217; Ahmed Cevdet Paşa, II, 1981: 782; Sevim, 1988: 136; Özaydın, XLI, 2012: 447). Adı geçen bu şehirlerin çoğunu sorunsuzca ele geçirdiği halde Nusaybin'in direnmesi Tutuş için ciddi bir zaman kaybına sebep olmuştu. Bu beklenmeyen direnç sebebiyle Tutuş şehir önünde bir müddet oyalanmak zorunda kalmış ve şehri ancak zorlu bir kuşatma sonrasında ele geçirebilmişti. Kişilik olarak oldukça sert ve çabuk karar verip uygulayan acımasız bir mizaca sahip olduğu anlaşılan Tutuş⁴, şehri kılıçla ele geçirdikten sonra burada kanlı bir yağma faaliyetine girişmiştir. Böylece bu müessif hadise Mezopotamya'da bir İslam şehrine Müslüman bir hükümdar tarafından uygulanan en kanlı kuşatma girişimi olarak kayıtlara geçmiştir.

ŞEHRİN KUŞATILMASI VE SONRASI

Nusaybin şehrinin 1093 yılında Tutuş tarafından kuşatılması ve elde edilmesiyle ilgili kaynaklarda oldukça kısa, fakat acı ifadeler yer almaktadır. En çetin rakibi Berkyaruk'a karşı gerçekleştireceği seferinde Nusaybin halkının şehri kendisine teslim etmemekte direnmesi, Tutuş'un planlarını önemli ölçüde bozmuş, yolu üzerinde elde ettiği diğer şehirlerden hiçbirinde karşılaşmadığı bu direnç, ele geçirildikten sonra Nusaybin'in acı akıbetinin başta gelen etkeni olmuştur. Melik-şah'ın sağlığında Suriye bölgesindeki üç önemli komutanı Yağısıyan, Aksungur ve Bozan, -istemeyerek de olsa- bu seferleri sırasında Tutuş'a tabi olmuş ve hep birlikte Nusaybin önünde görünmüşlerdir. Nusaybin o sırada Ukaylî hanedanından⁵ İbrahim'in

² Sultan Melik-şah, Bağdad seferi sırasında 15 Şevval 485/18 Kasım 1092 tarihinde vefat etmiştir. Aslında Tutuş, Melik-şah'ın Bağdad'a geldiğini duyunca ona itaat arz etmek için bu şehre doğru hareket etmişti. Fakat Irak'ın Hit şehrinde onun ölüm haberini aldığımda saltanat mücadelesine hazırlanmak için Dımaşk [Şam]'a dönmüştür. (Bkz. İbnu'l Esir, X, 1987: 188; Müneccimbaşı I, 2000: 217; Sevim, 1988: 135; Özaydın, 2012: 447; Özgüdenli, I, 2018: 197).

³ Tacü'd-devle Tutuş, Sultan Alp Arslan (1063-1072)'in oğullarından biri olup 1062 ya da 1066 yılında doğduğu tahmin edilir. Kardeşi Melik-şah (1072-1092)'in sultan olmasından kısa bir süre sonra onun tarafından Suriye bölgesine gönderilmiştir. Tutuş, bu bölgede Selçuklular adına faaliyet gösteren Atsız'ı öldürerek 1079 yılında Suriye Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştır. Ayrıca Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu olan Kutalmışoğlu Süleyman-şah (1075-1086) ile Haleb hâkimiyeti için giriştiği savaşta onu bertaraf eden Tutuş, Melik-şah'ın ölümünden sonra yeğeni Berkyaruk ile giriştiği saltanat mücadelesinde hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte, Suriye Selçuklu Devleti oğulları Rıdvan ve Dukak yönetiminde 12. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdürmüştür. (Bkz. İbnu'l Esir, X, 1987: 208-210; Sevim, 1989: 50-93; Sevim, 1988: 134; Özaydın, 2012: 447-448).

⁴ Acımasızlığı sadece Nusaybin kuşatması sırasında değil, içerisinde olduğu birçok olayda kendini göstermiştir. Daha Suriye bölgesine ilk geldiğinde kendisine karşı kusursuz bir itaat sergilemesine rağmen bir bahaneyle Suriye valisi Atsız'ı öldürmüştür. Musul hâkimi İbrahim Kureys'i ve adamlarını esir ettikten sonra elleri bağlı ölüme terk etmiştir. Aksungur ve Bozan'ı da acımasızca öldürmüş, hatta kendisine direnen Urfa halkını te'dib etmek için Bozan'ın başını şehir halkına göndermiştir. Meyyafarikin kuşatmasında ise [Nisan 1093] şehir halkına Nusaybinlilerin başına gelenleri hatırlatarak gözdağı vermiştir. Nusaybin dışında Musul ve Rey gibi şehirlerde de zulme varan cezalar tatbik etmiştir. (Bkz. İbnu'l Ezrak, I, 1990: 209; Turan, 1969: 177-178; Sevim, 1989: 79-82; Sevim, 1988: 137; Özaydın, XLI, 2012: 448-449).

⁵ Yaklaşık bir asır boyunca Irak el-Cezire ve hüküm süren bu Arap hanedanının, 10. yüzyılda ana vatanları Bahreyn'den çıkıp el-Cezire bölgesine geldikleri ve özellikle Nusaybin çevresine yerleştikleri tahmin edilmektedir. Hanedanın kurucusu Ebu

elinde bulunmaktaydı (Sevim, 1988: 136; Özgüdenli, I, 2018: 197-198).

Öncelikle kuşatmanın tarihini tespit etmek gerekir. Konuyla ilgili bilgi veren kaynakların çoğu şehrin kuşatılması ve ele geçirilmesiyle ilgili h. 486/m. 1093 yılına işaret etmektedir (İbnu'l Adim, 2011: 109; İbnu'l Esir, X, 1987: 189; Müneccimbaşı, I, 2000: 217).⁶ Kaynaklar, Tutuş'un h. 486 yılının Muharrem ayında [Şubat 1093] Rahbe şehrini ele geçirdikten sonra Nusaybin üzerine yürüdüğünü belirtmektedir (İbnu'l Esir, X, 1987: 189; Zehebî, XXXIII, 1998: 29; Müneccimbaşı, I, 2000: 217; Özgüdenli, I, 2018: 198). 13. yüzyılın Halepli tarihçisi İbnu'l Adim, tam tarih vererek şehrin hicri 486 yılı Rabiü'l-evvel [Nisan] ayının Pazartesi günü⁷ ele geçirildiğini kaydetmektedir. Hatta aynı müellife göre babası Ali b. Muhammed el-Uzeymî, bu sırada bizzat Kasımü'd-devle Aksungur'un yanında bulunmaktaydı (İbnu'l Adim, 2011: 109).⁸ Bununla birlikte, İbnu'l Adim şehrin Safer [Mart] ayında ele geçirilmiş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgiler mukayese edildiğinde şehrin kuşatmasının hicri 486 yılının Safer ya da Rabiü'l-evvel [Mart/Nisan 1093] tarihinde gerçekleştiği ihtimali makul görünmektedir. Bu tarih doğru kabul edilecek olursa, Melik-şah'ın ölümünden yaklaşık dört ay sonra Tutuş şehri kuşatmış olacaktır ki, yukarıda bahsi geçen hazırlıklar ve Nusaybin'e ulaşmadan evvel elde edilmeye çalışılan diğer şehirler göz önünde bulundurulduğunda bu süre makul görünmektedir.

Kuşatmanın kaç gün sürdüğü hakkında net bir tespit yapmak zor görünüyor. Bununla birlikte, eldeki bilgilerden yola çıkarak maksimum süre hesaplanabilir. Kaynaklar kuşatma ile ilgili Muharrem, Safer ve Rabiülevvel [Şubat-Mart-Nisan] aylarına işaret

etmektedir. Tarihler konusunda hassas olan İbnu'l Esir, Tutuş'un Muharrem [Şubat] ayında Rahbe'de olduğunu belirterek burayı ele geçirdikten sonra Nusaybin üzerine yürüdüğünü yazmaktadır. Aynı müellif, Tutuş'un Nusaybin'i ele geçirdikten sonra Musul hâkimi İbrahim'e haber göndererek kendisine itaat etmesini istediğini, İbrahim'in bunu kabul etmemesi sebebiyle de Rabiü'l-evvel [Nisan] ayında onunla bir savaşa tutuştuğunu belirtir (İbnu'l Esir, X, 1987: 189-190. Ayrıca bkz. Sevim, 1988: 136). Bu detay, Nusaybin kuşatmasının en geç Nisan ayında sona ermiş olduğunu göstermekte ve şehrin kuşatılmasıyla ilgili kaynaklarda Safer [Mart] ayına yapılan vurgu da göz önüne alındığında en az bir aylık kuşatma süresi makul görünmektedir. Buna göre kuşatmanın 1093 yılı Mart ayında başlayıp bir ay kadar sürdüğü ve Nisan ayında sona erdiği tahmin olunabilir. Tutuş'un şehri ele geçirdikten sonraki acımasız tutumu da kuşatmanın öngörülenden uzun sürdüğüne dalalet etmektedir. Nitekim diğer şehirleri kolayca ele geçirdiği halde saltanat mücadelesi sürecinde rakibi Berkyaruk'a odaklanması gerekirken değerli zamanını bu şehir önünde harcamış ve sonrasında şehir halkını şiddetli bir yağma ile cezalandırmıştır.

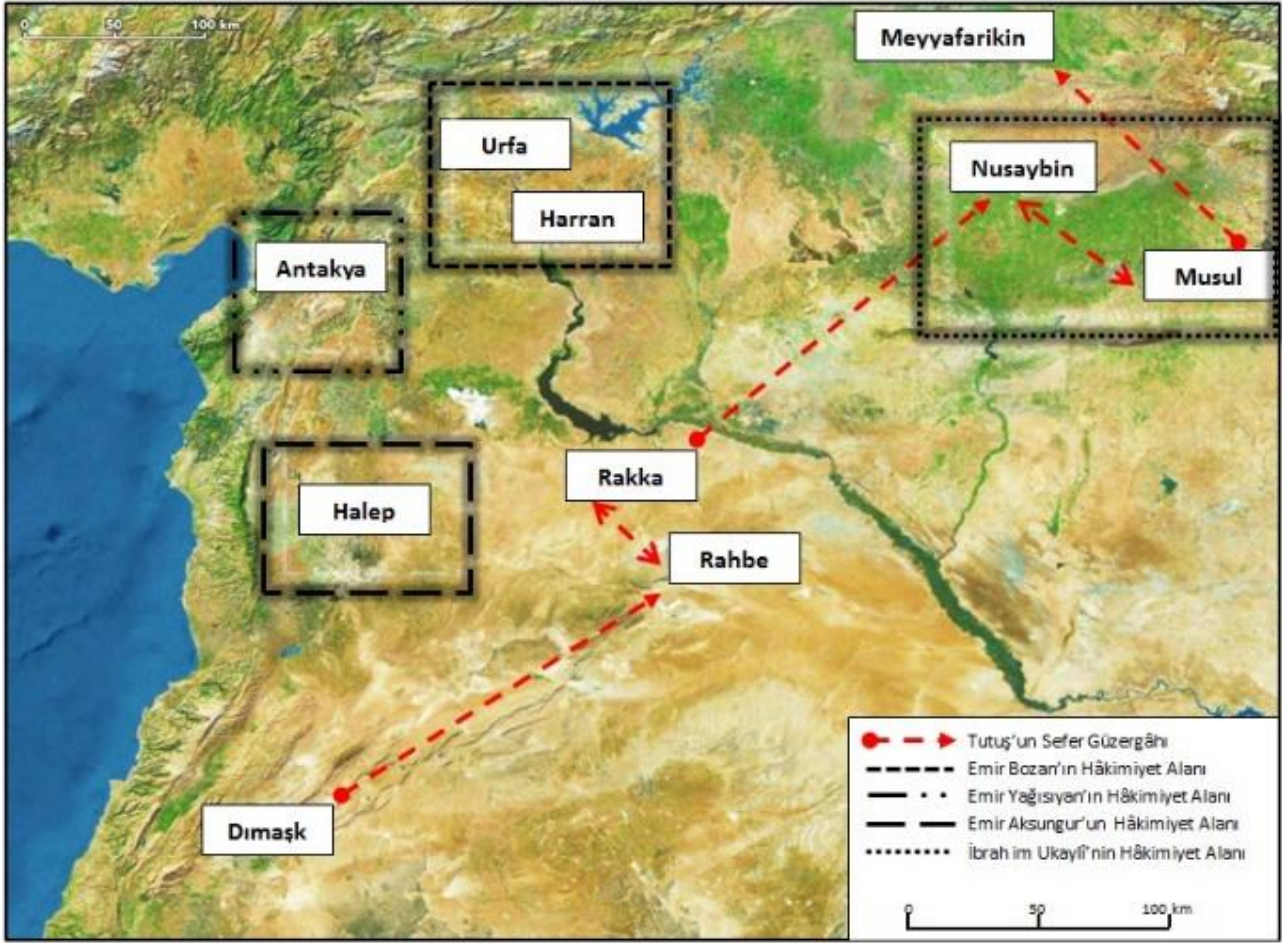
Nusaybin halkının Tutuş ve askerlerini hoş karşılamadığı, onlara itaat yerine savaşmayı tercih ettikleri tüm kaynakların ittifakla belirttiği bir durumdur (Zehebî, XXXIII, 1998: 29; İbnu'l Esir, X, 1987: 189; İbnu'l Ezrak, I, 1990: 207; Ahmed b. Mahmud, II, 1977: 32). Dahası, şehir sakinlerinin Tutuş'a küfrederek onu tahkir etmesi, onun şehri ele geçirdikten sonraki acımasız tutumunu ve şiddetli yağmayı izah etmektedir (İbnu'l Esir, X, 1987: 189; Müneccimbaşı, I, 2000: 217). Ahmed b. Mahmud, (II, 1977: 32) Tutuş'un Nusaybin'e geldiğinde kale emirinin ona itaat etmek istediğini, fakat kalede bulunan diğer askerlerin muhalefeti sebebiyle bunun gerçekleşmediğini ve böylece neticenin kaçınılmaz hale geldiğini belirtmektedir. Ancak kuvvetle muhtemel Tutuş'a karşı direnen sadece kale halkı değildi. Çünkü şehir ele geçirildikten sonra sadece kale halkına yönelik değil, tüm şehre karşı genel bir yağma ve katliam icra edilmişti. Bu detay, kuşatma sırasında şehir halkının da inatçı bir şekilde direndiğine işaret etmektedir. Nusaybin şehri Roma çağında bir sınır istihkâm şehri olarak uzun yıllar görev yaptığından kalabalık ordulara karşı savunmaya gayet müsait bir şehirdi. Romalıların Mezopotamya sınırında düşman topraklarına girmeden önceki son karakol olarak tanzim ettikleri bu şehir, II. Şapur'un fillerle destekli kalabalık ordusunu tam üç kez eli boş çevirmişti. (Bkz. Kütük, 2018: 87-96). Bu tarihten sonra aradan geçen yaklaşık yedi asırlık dönemin ardından Nusaybin ilk kez bu kadar zorlu kuşatmaya maruz kalmıştı. Tıpkı II. Şapur'a karşı yapıldığı gibi Tutuş ve ordusuna da direnilmesi kuşatmanın uzamasına ve neticenin kaçınılmaz hale gelmesine sebebiyet vermiştir.

Zevvad bölgedeki siyasi çekişmelerden istifade ile h. 380/m. 990 yılında Büveyhîlere bağlı Ukayfl devletini kurmuştur. Daha çok bölgede Mervanî ve Abbasîlerle mücadele içinde olan Ukayloğulları, Karvaş, Kureyş ve Şerefüdevle Müslim gibi güçlü devlet adamları sayesinde bölgedeki en güçlü ve uzun ömürlü yerel hanedanlardan biri olmayı başarmıştır. Ancak Şerefü'd-devle Müslim'in h. 478/m. 1085 yılında Süleyman-şah ile yaptığı savaşta öldürülmesi sonrasında Ukayfl toprakları Müslim'in kardeşi ve oğulları arasında parçalanarak eski gücünü önemli ölçüde yitirmiştir. Tutuş, Berkyaruk üzerine sefere çıktığı sırada Nusaybin Müslim'in kardeşi İbrahim'in elinde bulunuyordu. Geniş bilgi için bkz. Bezer, 2012: 59-61.

⁶ Yalnız el-Azimî, olayı 485 yılı içerisinde gösterir ki bu tarihlendirme olayların seyri açısından isabetli görünmemektedir. Çünkü aynı müellifin kayıtlarına göre Melik-şah'ın ölümünü Tutuş'un Nusaybin'i kılıçla ele geçirmesinden sonraya tarihlendirmemiz gerekir ki bunun bariz bir hata olacağı açıktır. (el-Azimî, 2006: 32. Ayrıca bkz. Naşirin notu s. 120, not 252). Esasen tarihlerin tespiti konusunda bu müellifin özensizliği eserde geçen diğer olayların aktarımı sırasında da kendini göstermektedir. (Bkz. el-Azimî, 2006: 40 ve not 334).

⁷ Müellifin verdiği pazartesi gününün doğru kabul edecek olursak şehir Rabiü'l-evvel ayının 4., 11., 18., veya 25. günlerinden birinde ele geçirilmiş olacaktır. (Bkz. İbnu'l Adim, 2011: 109).

⁸ Bir yanlışlık olmalı. İbnu'l Adim'in 1192 yılında doğduğunu biliyoruz. Bu kuşatma da 1093 yılında gerçekleştiğine göre müellif dünyaya geldiğinde babasının en az 120 yaşında olması gerekir.

Şekil 1. Tacü'd-devle Tutuş'un sefer güzergâhı ve Mezopotamya'da siyasi durum

Bazı kaynaklar, Tutuş'un şehri ele geçirdikten sonra Kureys emiri İbrahim ile Nusaybin ovasında kanlı bir savaşa tutuştuğunu, Urfa hâkimi Bozan'ın desteğini alan Tutuş'un Arap askerlerini firara mecbur kılarak İbrahim'i esir aldığını da yazmaktadır (Urfalı Mateos, 1987: 180-181; Özgüdenli, I, 2018: 198).⁹

Neticede Nusaybin, sert mizaçlı bir sultan adayı tarafından kılıç zoruyla ele geçirilmişti ve sonucu tahmin etmek güç değildi. İbnu'l Ezrak, (I, 1990: 207) şehri bu şekilde ele geçirdiği için Tutuş'un halktan haddi hesabı olmayan miktarda insan öldürüldüğünü, ayrıca bütün şehrin ve halkın mallarının yağmalandığını yazar. Ahmed b. Mahmud, (II, 1977: 32) aynı şekilde tüm şehir halkının kılıçtan geçirildiğini ve hatta camii ve mescitlere sığınanların bile bu akıbetten kurtulamadığını belirtir. Benzer ifadeler Müneccimbaşı Ahmed (I, 2000: 217) tarafından da dile getirilerek Tutuş'un zorla ele geçirdiği için çok kişiyi öldürdüğü ve şehri ağır şekilde yağmaladığı ifade edilir (Ayrıca bkz. Zehebî, XXXIII, 1998: 29; Turan, 1969: Özaydın, 2012: 447; Kütük, 2018: 190). Nusaybin'i bu şartlar altında ele geçiren Tutuş, savaş öncesinde kendi safında yer aldığı için şehri Emir Muhammed b.

Şerefüddeve el-Ukaylî'ye teslim etmiştir (Zehebî, XXXIII, 1998: 29; İbnu'l Esir, X, 1987: 189; İbnu'l Adim, 2014: 68)¹⁰.

Müslüman müelliflerin çoğu, Tutuş'un Nusaybin'i ele geçirdikten sonra halka karşı tutumunun bir İslam hükümdarına yakışmadığını, doğrudan değilse de ima yoluyla dile getirirler. Bunlardan İbnu'l Esir, (X, 1987: 189) Tutuş'un burada "birçok çirkin işler yaptığını" söylemek suretiyle şehrin vicdan götürmez bir yağma ve katliama maruz kaldığını üstü kapalı olarak belirtir. Ahmed b. Mahmud (II, 1977: 32), kuşatma sonrası şehirde kızlara ve kadınlara tecavüz edilerek zulüm yoluna gidildiğini aktarır ve kâfirlerin bile helal görmediği işlerin Müslümanlara reva görüldüğünü yazar. İbnu'l Ezrak (I, 1990: 207)'ın kuşatmayla ilgili sözleri ise şehirde yaşanan trajediyi en iyi özetleyen cümle olmuştur: "Nusaybin halkının başına gelenler kâfirlerin bile başına gelmemiştir".

Nusaybin'de Müslüman bir şehre reva görülen bu ağır muamelelerin, Tutuş'un saltanat yolundaki mücadelesinde dolaylı bir tesir icra ettiği söylenebilir. Gerçekten, kuşatma sonrasında yaşananlardan rahatsız

⁹ İbnu'l Adim, savaşın Nusaybin'e yakın Dara şehrinde yapıldığını Müneccimbaşı ise Musul yakınında gerçekleştiğini belirtir. (Krs. İbnu'l Adim, 2014: 67; Müneccimbaşı, I, 2000: 217).

¹⁰ Ancak daha sonradan değişen politik şartlar sebebiyle Amid ve Cizre'yi Tutuş'a bırakması karşılığında Nusaybin Cüheyroğullarından Ebu'l Hasan b. El-Kafi'a verildi. (Özaydın, XLI, 2012: 447). Müneccimbaşı Ahmed'in yazdığına göre Tutuş bu kişiyi kendisine vezir yapmıştır. (Müneccimbaşı, I, 2000: 217).

olan ve o sırada Tutuş'un safında yer alan Haleb valisi Aksungur ile Urfa valisi Bozan, Tutuş'un hizmetinden ayrılarak Berkyaruk'a tabii olmuşlardır (İbnu'l Adım, 2014: 68; Ahmed b. Mahmud, II, 1977: 32; el-Hüseynî, 1999: 52; Turan, 1969: 178; Sevim, 1989: 71, 79; Sevim, 1988: 136; Özaydın, XLI, 2012: 447). Zaten kaynakların açıkça bildirdiğine göre, bunlar her ne kadar Tutuş'u sevmeseler de Melik-şah sonrası oğullarının durumu belli olmadığı için mecburen ona tabii olmuşlardı. Berkyaruk'un bu saltanat mücadelesine dâhil olması ve belli ölçüde güç kazanmasıyla bu valiler ilk fırsatta onun tarafına geçmişlerdir (İbnu'l Adım, 2011: 109; İbnu'l Esir, X, 1987: 188; Müneccimbaşı, I, 2000: 217)¹¹. Öyle ki İbnu'l Esir'in belirttiğine göre, (X, 1987: 209) Tutuş'un öz oğlu Dukak dahi bir ara Berkyaruk saflarında boy göstermiştir.¹²

Tutuş, uzun sayılacak bir kuşatma sonunda zorla ele geçirmiş olsa da onun Nusaybin'deki hâkimiyetinin kısa bir süre sonra el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Kaynaklar, aynı yılın Şaban ayında [Ağustos-Eylül 1093] saltanat mücadelesi çerçevesinde Berkyaruk'un Nusaybin'de bulunduğu dair bilgi verir (İbnu'l Esir, X, 1987: 193, 199; Anonim, 1952: 12). Berkyaruk'un, Tutuş tarafından ancak kılıç zoruyla ele geçirilen bu şehre üstelik hiçbir kuşatmaya tabii tutmadan rahatça girebilmesi şehir halkının ona teveccühünü göstermesi bağlamında dikkate değer bir ayrıntıdır. Esasen Mezopotamya'daki birçok şehir halkının bölgedeki Selçuklu valileri gibi Berkyaruk'u desteklediği kaynaklarda açıkça ifade edilmektedir¹³.

Tacü'd-devle Tutuş ile yeğeni Berkyaruk arasında git-gellerle dolu üç yıl süren mücadelede sonucu tayin eden savaş, kaynakların belirttiğine göre h. 488/Safer ayında [Şubat/Mart 1095] Rey şehri civarında gerçekleşmiştir. Terken Hatun ve oğlu Mahmud o sırada ölmüş oldukları için kazanan taraf Melik-şah'tan geriye kalan devasa imparatorluğun tek sahibi olacaktır. Berkyaruk'u bir yıl önce [1094] mağlup ettikten sonra Bağdad'da kendi adına hutbe okutmayı başaran Tutuş zafere yakın görünüyordu. Fakat onun Nusaybin

kuşatmasında bir kez daha ortaya çıkan kötü idare adamlığı ve acımasızlığı, idareci ve askerlerin kendisinden uzaklaşıp Berkyaruk'u desteklemesine sebep olmuş ve böylece savaşın kaderine önemli derecede etki etmiştir (İbnu'l Esir, X, 1987: 199, 203, 207-208. Ayrıca bkz. Sevim, 1988: 136-137; Sevim, 1989: 79).

SONUÇ

Nusaybin, İslam hâkimiyetine girdiği 7. yüzyıl ortalarından itibaren tipik bir Mezopotamya şehri olarak birçok siyasi anlaşmazlık ve çatışmaların merkezinde yer almış, sayısız kuşatmaya maruz kalmıştır. Tacü'd-devle Tutuş'un 1093 yılındaki kuşatmasını bunlardan farklı kılan özelliği, şehrin ağır bir kuşatmaya tabii tutulup ele geçirildikten sonra acımasız bir yağma ve muameleye maruz bırakılmasıdır. Nusaybin'i ele geçirmesinden sonraki bu yıkıcı tutumu Tutuş'un sert mizacının acı bir tezahürü olmuş, etrafındaki vali ve komutanları kendisinden uzaklaştırdığı gibi, bölge halklarını da ürküttüğü için onun saltanat mücadelesinde belirleyici bir etkiye sebep olmuştur. Nusaybin'in Tutuş tarafından alınmasının hikâyesi, şehirlerin keskin kılıçlarla değil, adil ve hoşgörülü muamele ile elde edilmesinin bir devlet adamı için ne kadar önemli olduğunun bariz bir örneği olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud, (1977). *Selçuk-name*, (Haz. Erdoğan Merçil), c. II, İstanbul: Kervan Yayınları.
- Ahmed Cevdet Paşa, (1981). *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, (Peygamberler ve Halifeler Tarihi), (Sad. A. Arslan), c. II, İstanbul: Arslan Yayınları.
- Anonim, (1952). *Selçukname*, (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III), (Neşr. ve Trc. F. Nafiz Uzluk), Ankara: Örnek Matbaası.
- Bezer, G. Ö. (2012). "Ukayliler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 42, Ankara: TDV Yayınları, s. 59-61.
- Ebu'l Fida, İmamüddin İsmail, (ts). *Kitabu'l Muhtasar fi Ahbarü'l Beşer*, (Said Muhammed Abdüllatif) Mısır: Hüseyiniye Matbaası.
- el-Azîmî, (2006). *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler H.430-538=1038/39-1143/44)*, (Çev. A. Sevim), Ankara: TTK Yayınları.
- el-Bondarî, Feth b. Ali b. Muhammed, (1999). *Zübdetü'n Nusre ve Nuhbetü'l Usre*, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), (Çev. Kıvameddin Burslan), Ankara: TTK Yayınları.
- el-Hüseynî, Sadruddin Ebu'l Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali, (1999). *Ahbarü'd Devleti's-Selçukiyye*, (Çev. Necati Lugal), Ankara: TTK Yayınları.
- Gregory Abu'l Farac (Barhabreus), (1999). *Abu'l Farac Tarihi*, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), c. II, Ankara: TTK Yayınları.

¹¹ Berkyaruk ile karşılaştığı ilk anda bu valiler tarafından beklemediği bir ihanete uğrayan Tutuş, savaşmadan Suriye'ye geri çekilmek zorunda kalmış, asker ve teçhizat topladıktan sonra ilk iş olarak ihanetlerini unutmadığı bu valileri infaz etmiştir. (Bkz. el-Bondarî, 1999: 85; İbnu'l Adım, 2011: 110; Hüseyinî, 1999: 52; Anonim, 1952: 12; İbn Kesir, XII, 1995: 290; Müneccimbaşı, I, 2000: 218; Ahmed Cevdet Paşa, II, 1981: 782; Özaydın, XLI, 2012: 447-448). Tutuş'a karşı Kürboğa'yı da yanlarına alarak Haleb şehri yakınlarında bir savaşa girişen Aksungur ve Bozan mağlup olarak öldürülmüşlerdir. (Sevim, 1988: 136).

¹² Ancak daha sonra tekrar babasının yanına gelip Berkyaruk'a karşı mücadelesinde onun safında yerini aldı. (Bkz. İbnu'l Esir, X, 1987: 209).

¹³ Mesela Meyyafarikin halkı, Melik-şah'ın ölümünü duyduklarında kendilerine daha uzakta olmasına rağmen ilk olarak Berkyaruk'a haber göndermişler ve ona itaat edeceklerini belirtmişlerdir. Ondan olumlu bir yanıt alamayınca mecburen Nusaybin'de bulunan Tutuş'a haber saldılar. (Bkz. İbnu'l Ezrak, I, 1990: 208; İbnu'l Adım, 2011: 116-117).

- İbn Kesir, (1995). *el Bidaye ve'n Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, (Çev. Mehmet Keskin), c. XII, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbnu'l Adim, Kamal al-din, (2011). *Bugyat at-Talab Fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, (Yayımlayan: Ali Sevim), Ankara: TTK Yayınları.
- İbnu'l Adim, (2014). *Zübdetü' l-Haleb Min Tarihi Haleb' de Selçuklular*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: A. Sevim), Ankara: TTK Yayınları.
- İbnu'l Esir, (1987). *İslam Tarihi, el-Kamil fi't Tarih Tercümesi*, (Çev. A. Özaydın) c. X, İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnu'l Ezrak, (1990). *Tarih-i Meyyafarikin, (Mervani Kürtleri Tarihi)*, (Çev. M. E. Bozarıslan), c. I, İstanbul: Koral Yayınevi.
- Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî, (2015). *Tarih-i Güzide, (Zikr-i Padişahan-ı Selçukliyan)*, Ed. Erkan Göksu, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kütük, A. (2018). *Nisibis (Nusaybin) Kadim Bir Şehrin Hikâyesi*, İstanbul: Divan Kitap.
- Müneccimbaşı Ahmed, (2000). *Camîu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi)*, c. I, (Yay: Ali Öngül), İzmir: Akademi Kitabevi.
- Özaydın, A. (2012). "Tutuş", *İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Ankara: TDV Yayınları, 446-449.
- Özgüdenli, O. G. (2018). *Selçuklular, (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157)*, C. I, Ankara: İSAM Yayınları.
- Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, (1999). *Rahatus' Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr, (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, c. I, Çev. Ahmet Ateş, Ankara: TTK Yayınları.
- Reşidüddin Fazlullah, (2011). *Câmi'ü't Tevârih (Selçuklu Tarihi)*, (Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Sevim, A. (1988). "Tutuş", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- , (1989). *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Urfalı Mateos, (1987). *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1156) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. H. D. Andreasyan), Ankara: TTK Yayınları.
- Zehebî, Şemseddin b. Muhammed d. Ahmed b. Osman, (1998). *Tarihu'l İslam ve Vefayatu'l Meşahir ve'l A'lam*, (Tahkik: Ömer Abdüsselam Tedmurî), Beyrut: Daru'l Kitab al-Arabî.